

Világtükör

Peter Jehle–Peter Krause

A félelem, a pedagógusélet kísérője

A tanárok szakmájukkal összefüggő félelmeinek a vizsgálatára nemzetközi szinten is igen kevés példát találunk. Közleményünk témája kettős: a tanári félelem elterjedtségének feltérképezése és az adatfeltárás eszközei alkalmasságának értékelése.

A majna-frankfurti Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung (A Nemzetközi Pedagógiai Kutatás Német Intézete) kutatási beszámolóinak sorában 1994-ben publikálta a pedagógusoknak a munkájukból eredő félelmei feltárására indított igen érdekes, empirikus elővizsgálatát. A 160 oldalas közleményt több szempontból is haszonnal forgathatjuk. Meggyőzően demonstrálja, hogy viszonylag új vizsgálati téma esetében milyen módon kell azt beilleszteni a megelőző kutatások sorába; milyen szempontok alapján kell/lehet kijelölni a témát, a vizsgálandó populációt; megállapítani a kutatás kérdéseit, eszközeit, az adatok elemzésének szempontjait és a vizsgálati kérdésekre milyen határok között fogalmazhatók meg érvényes válaszok.

Jehle és Krause abból indulnak ki, hogy a pedagógusoknak a tanári munkájukból eredő félelmeiről a német nyelvű szakirodalomban alig publikáltak empirikus kutatásokat. Ezért e félelmek összetevői empirikus alapon kevésbé ismertek.

A szerzők elemzik az erről korábban megjelent kutatásokat; s ezen belül nagy figyelmet fordítanak az epidemiológiai vizsgálatok irodalmára, mivel ebben a témában ilyen jellegű kutatást tartanak célravezetőnek.¹

A félelemről általában

A félelem meghatározására – sokrétű, komplex volta miatt – általánosan elfogadott definíció nem áll rendelkezésre. Elterjedt az az állítás, hogy a félelem feszült, a korlátozottság, veszélyeztetettség és kiszolgáltatottság érzésével együtt járó kellemetlen állapot, amelyet fizikai és magatartás-változások is kísérnek.

A kutatás számára *Jehle és Krause* a félelemnek ezt a leírását, német és amerikai szerzők alapján mindenekelőtt a *félelem három jellemzője* tekintetében – a félelmet kísérő fizikai változások és fajtáik; a félelemélmény jellege, a vele járó viselkedési módok; az egyén szociális magatartásának jellemzői – pontosították.

¹ Az epidemiológia módszer és tudományos diszciplína, amely a WHO megállapítása szerint „a népesség különböző csoportjaiban fellépő betegségek, fiziológiai változók és betegségek következmények eloszlásával és intenzitásával, valamint az eloszlást befolyásoló tényezőkkel foglalkozik” Roen, S. R.: Evaluative research and community mental health. In: *Bergin, A. E.–Garfield, S. E. (Eds.): Handbook of psychotherapy and behavior change: An empirical analysis.* Wiley, New York, 1971. 779. o.

Ami a félelem során fellépő *fiziológiai változásokat* illeti, azok nem félelemspecifikusak. Megegyeznek a többi érzellemmel (például a dühvel, örömmel stb.) együtt járó endokrin és neurokémiai folyamatokkal (pulzusszám- és vérnyomás-emelkedés stb.). Inkább az egyén jellemzőitől függenek. Szerzőnk idézik Fröhlichet, aki a félelmet kísérő változások *fajtáit* a következőképpen kategorizálta.²

1. a testi folyamatok változásai,
2. a kifejezés (mimika, gesztikuláció, testtartás) változásai,
3. a magatartás változásai (a cselekvés megszakítása, elhárító, védekező magatartás-megnyilvánulások),
4. a tudatosult érzelmi állapot változásai.

A félelem nyomán létrejövő változásoknak ez a kategorizálása általánosan elfogadott.

A félelem további jellemzőjét a *félelemélmény* ismérvei jelentik. Az intenzív félelem az érintettség, az izgatottság nyomasztó, kínzó, szavakba nehezen foglatható érzésével jár együtt. – A félelemélményt jól felismerhető *viselkedési módok* kísérik, amelyek részben önkéntelenek, reflexként jelennek meg, részben tudatosan lépnek fel annak érdekében, hogy az egyén úrrá legyen a félelmet okozó helyzeten. Ezek a viselkedési formák a félelmet kiváltó ingerektől függenek. Hirtelenül fellépő veszélyeztetésre az egyén az arckifejezés változásaival reagál: nagyra nyílt, merev tekintetű szemekkel, tátott szájjal. Amennyiben a félelem folyamata lassan, fokozatosan bontakozik ki, az arckifejezés inkább aggodalmat fejez ki. Csakis egy ilyen ijedtségi szakasz után tudatosodnak az érzelmek és gondolatok, következik be a helyzet értékelése, majd legyűrése módozatainak mérlegelése és végül a céltudatos reakció.

Félelmi helyzetben az egyén *szociális magatartását* az idegesség jellemzi (feszeng, tördeli a kezét, harapdálja a száját). Szociális kapcsolatait beszűkíti (kevesebbet beszél, kerüli társai pillantását), ami elvezethet a helyzetből való menekülésre, törekvésre a szituáció elkerülésére, a veszélyeztető helyzettel való megbirkózás reményteljes stratégiájának kialakítására, önerősítésre, önbátorításra.

A tanári félelem formái

A témával korábban foglalkozó kutatók már kialakították a tanári félelem *formái*-nak egy olyan rendszerét, amely a félelem fenomenológiai és klinikai elméleteire, pedagógiai koncepciókra és esettanulmányokra épül. A szisztéma a félelmet kiváltó feltételek és változók szerint tagolt. A kérdés *szakértői* a tanári félelem kilenc formáját különböztették meg, amelyeket Winkel, R. fogalmazásában ad közre Jehle és Krause.³

- „1. *Félelem a kudarctól*: a tananyag nem kellően biztos tudásától, a hibázástól, a nevelési nehézségektől stb.
2. *Félelem a konfliktusoktól*: félelem a meghunyászkodástól a jobb meggyőződés alapján való tiltakozás helyett.

² Fröhlich, W. D.: Angst. Gefahrensignale und ihre psychologische Bedeutung. dtv. Wissenschaft, München, 1982. 15. o.

³ Winkel, R.: Angst in der Schule. Neue Deutsche Schule Verlagsgesellschaft, Essen, 1980.

3. *Félelem a hatalomtól*: az előjáróktól, befolyásos szülőktől, zsarnokoskodó tanulóktól.
4. *Öntudatlan félelem*: az egyéni érzelmeiktől, ösztönöktől, elfojtott agresszivitástól, bizonyos tanulók iránti szimpátiától.
5. *Egzisztenciális félelem*: az állás elvesztésétől, attól, hogy az egyén pedagógiai-politikai nézetei miatt radikálisnak minősül.
6. *Félelem az elkülönítéstől*: attól, hogy a kollégák, a tudomány képviselői cserbenhagyják, hogy az egyén magára marad.
7. *Félelem egyes személyektől*: meghatározott személyektől, például tanulóktól, kollégától, igazgatótól.
8. *Félelem a büntetéstől*: a szimpátiavesztéstől, igazságtalanságtól, téves megítéléstől stb.
9. *Neurotikus félelem*: a fóbiás állapotokra is elvezető félelemtől."

A winkeli kategorizálást más kutatókhoz hasonlóan Jehle és Krause is elfogadják, és a tanári félelemmel kapcsolatos kutatásukban alkalmazzák.

A kutatás bemutatása

A publikáció körvonalazza a kutatási témát, tájékoztat a vizsgálati mintáról; megfogalmazza egyes kérdéseit; bemutatja és értékeli az alkalmazott vizsgálati eszközöket; közli a feltárt adatokat és feldolgozásuk teljes matematikai statisztikai apparátusát; ismerteti elemzésük szempontjait; felsorolja a kapott eredményeket, következtetéseket. Tartalmazza továbbá a felhasznált szakirodalom jegyzékét; a kétrészes Függelékben közreadja a vizsgálati eszközöket, valamint mellékel táblázatokat és ábrákat a szöveges feldolgozás értelmezésének megkönnyítésére.

A kutatási téma és a minta

A tanári félelemre irányuló vizsgálat témája alapján véve kettős: 1. a tanári félelem elterjedtségének és a vele kapcsolatos változóknak a feltárása; 2. az adatfeltárás eszközei (elsősorban félelmek feltárására alkalmazott kérdőív) alkalmazásának értékelése.

Mielőtt elővizsgálatról van szó, a szerzők nem törekedtek reprezentatív mintára (N=162). Hessen tartományban, szervezeti egységekként, 18 iskolát választottak ki, amelyek között volt tiszta alapfokú iskola, a középfokú iskolák közül Hauptschule, Realschule, Gymnasium, valamint úgynevezett vegyes iskola (alapfokú iskola fejlesztő tagozattal, illetve középfokú iskolával integrált). Az iskolákban működő teljes, illetőleg részidőben alkalmazott pedagógusoknak 33,6%-a (N = 162 fő) töltötte ki a kérdőívet.

A mintát jellemzi az abba bekerültek összetétele, amely a következő volt:

- *nemek szerint*: a nők nagyobb (71,6%), a férfiak kisebb arányban szerepeltek (28,4%);
- *életkor és szolgálati idő szerint*: a nők átlagéletkora 42,1 év (26–59 év életkori határok között), a férfiaké 44,2 év (29–59 év életkori határok között) volt; a tanárnők és a tanárok szolgálati ideje 15,5, illetőleg 17,1 év volt;
- *munkakör szerint*: míg osztálytanító a vizsgálatba bevont nők 57,4%-a, és szaktanár 22,6%-a, addig a férfiaknál ez az arány éppen fordított: szaktanár 56,5% és osztálytanító 17,4%;

– az oktatott tantárgyak száma szerint: mind a tanáróknél, mind a tanárok-nál, függetlenül attól, hogy fő- vagy melléktantárgyat tanítanak-e, széles határok között (1–7) mozgott. A pedagógusoknak mintegy a fele 3–4 tantárgyat oktatott, a többiek 4-et vagy annál többet;

– iskolafajták és -típusok szerint;

– regionális szempontból a pedagógusoknak (egyenlő arányban a nőknek és a férfiaknak) csak a 28,3%-a tanított falusi iskolában, a többiek városiban;

– a tanulók szociális környezete tanáraik megítélése szerint kedvezőtlen: egy hatfokú skálának már a középső, 3-ik fokozatára is relatíve sok szociálisan problémás tanulót helyeztek, a mind problematikusabb tanulók számára kialakított skálafokokra pedig egyre több tanulót soroltak.

A vizsgálati kérdésektől az eredményekig

A kutatás négy kérdését a szerzők több fejezetben dolgozták fel. Mindegyikkel kapcsolatban bemutatták a kapott adatokat és azok feldolgozását, részletezték az egyes kérdésekre megfogalmazott válaszait, eredményeiket.

A vizsgálati kérdések

Az ismertetendő kutatás négy kérdésre irányult. A szerzők tájékozódni kívántak arról, hogy

– mennyire gyakori és milyen intenzív a tanári félelem;

– melyek a tanári félelemekkel bizonyára kapcsolatos testi-lelki bántalmak;

– mennyire tekintik a pedagógusok a szakmai munkájukkal összefüggő félelemeiket tabu témának;

– mennyire függenek össze a tanári félelemekkel a büntudat, az ellenőrzöttség/annak hiánya, illetőleg a hivatással való elégedettség érzése.

A következőkben a számunkra különösen érdekes, két elsőként említett kérdés-körre irányuló vizsgálatokat ismertetjük. Kérdésenként bemutatjuk a vizsgálati eszközt, a feltárt adatokat és elemzéseket, valamint a fontosabb eredményeket.

A pedagógusfélelmek gyakorisága és intenzitása

A szerzőknek e kérdés kutatásakor az volt a céljuk, hogy feltárják, milyen gyakorisággal és intenzitással jelentkeznek az egyes félelemformákban a tanárok félelmei különböző változók függvényében.

Vizsgálati eszközként egy korábbi, a winkeli félelemformákra épülő, Peetz, H.⁴ által kidolgozott, és kutatásában már kipróbált kérdőívet alkalmaztak.

A kérdőív útmutatója tájékoztatta a vizsgálatba bevont pedagógusokat arról, hogy a fellépő tanári félelmeknek elméletileg kilenc formája van, s ennek megfelelően a kérdőív kilenc kérdést/ítemet foglal magában. Felszólította a tanárokat, hogy a kérdőívben megadott négyfokú skálán jelezzék, hogy a félelem különböző formáiban mennyire gyakran, illetőleg milyen intenzíven lép fel náluk (az adott, jelen időben) a félelem. A válaszadás megkönnyítésére a kérdőív mindegyik kérdést/ítemet néhány

⁴ Peetz, H.: Angst als Begleiter im Lehrerleben. Berufsbezogene Ängste in der Selbstwahrnehmung und im Urteil der Schüler. = Bayrische Schule, 2. sz. 1983.

konkrét példa felsorolásával operacionalizálta, s ezzel a felbontással jelezte a vizsgálati személyek számára, hogy az egyes formákon belül mivel kapcsolatban jelentkezhetnek tanári félelmek. Lássunk minderre két példát a kérdőívből.

– 1. *Félelem a kudarcról* (attól, hogy kudarcot vall, hogy nem teljesen biztos a tanítandó anyagban, hogy hibázik, hogy nem tudja megoldani a nevelési nehézségeket)

a) érint engem	3	2	1	0
	gyakran	néha	ritkán	sohasem

b) nyomaszt	3	2	1	0
	nagyon erősen	erősen	kicsit	nem

– 2. *Félelem a büntetéstől* (attól, hogy ki van téve háttérbe szorításnak, kötekedésnek, zaklatásnak, igazságtalanságnak)

a) érint engem	3	2	1	0
	gyakran	néha	ritkán	sohasem

b) nyomaszt	3	2	1	0
	nagyon erősen	erősen	kicsit	nem

A tanári félelem formáinak a gyakoriságára és intenzitására kapott adatok csoportosítására a szerzők átvették a Peez-vizsgálatban kialakított két faktort. Annak alapján az 1. faktorban a különböző személyekkel való interakciókkal kapcsolatos 5 félelemformának az adatait foglalták össze (félelem a konfliktusoktól, az elkülönítéstől, a hatalomtól, egyes személyektől, a büntetéstől); a 2. tényezőben pedig a személyiség belső mechanizmusaival összefüggő 4 félelemformáét (félelem a kudarcról, az egzisztenciális félelem, az öntudatlan félelem, a neurotikus félelem).

Jehle és Krause mind a tanári félelem gyakoriságára, mind az intenzitására vonatkozó adatok feldolgozásakor, elemzésekor csakúgy, mint az eredmények interpretálásakor a matematikai statisztika teljes apparátusát alkalmazták.

Vizsgálati adataik azt tanúsítják, hogy a tanári félelmek gyakorisága eltérő az egyes félelemformákban.

1. táblázat

Félelemforma	Az előfordulás gyakorisága %-ban
Félelem a kudarcról	56,46%
Egzisztenciális félelem	23,40%
Félelem a konfliktusoktól	44,31%
Félelem az elkülönítéstől	28,19%
Félelem a hatalomtól	38,68%
Félelem egyes személyektől	33,74%
Félelem a büntetéstől	29,63%
Öntudatlan félelem	36,90%
Neurotikus félelem	29,01%

A félelmek gyakoriságáról a fenténél differenciáltabb kép alkotható, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy az formákon belül a félelem milyen mértékben (gyakran, néha, ritkán vagy sohasem) jelentkezett. Az alábbi táblázat ezt mutatja be.

2. táblázat

Félelemforma	A gyakoriság mértéke %-ban			
	gyakran	néha	ritkán	soha
Félelem a kudarttól	12,5	47,5	36,9	3,1
Egzisztenciális félelem	3,7	11,8	35,4	49,1
Félelem a konfliktusoktól	6,2	33,5	47,2	13,0
Félelem az elkülönytéstől	3,7	13,0	47,5	35,8
Félelem a hatalomtól	3,1	30,9	45,1	25,0
Félelem egyes személyektől	1,9	19,8	56,2	22,2
Félelem a büntetéstől	1,9	18,5	46,3	33,3
Öntudatlan félelem	4,4	28,9	39,6	27,0
Neurotikus félelem	4,9	16,7	38,9	39,5

A táblázat adatai szerint a megkérdezett pedagógusoknak csak kis hányadát érintik „gyakran” a különféle félelemformák, magasabb értékeket találunk viszont a „néha” és a „ritkán” oszlopokban. Mivel az is jelentős, ha valaki arról számol be, hogy „néha” félelmet érez, s ha ezen az alapon összevonnuk a két leggyakoribb előfordulást jelző „gyakran” és a „néha” oszlopok adatait, akkor – a legmagasabb százalékban előforduló kudarttól való félelemtől kezdve – a félelemformák gyakoriságának a következő, csökkenő rangsorát kapjuk:

3. táblázat

Félelemforma	A félelmek gyakorisági rangsora
Félelem a kudarttól	60,0%
Félelem a konfliktusoktól	39,7%
Félelem a hatalomtól	34,0%
Öntudatlan félelem	33,3%
Félelem egyes személyektől	21,7%
Neurotikus félelem	21,6%
Félelem a büntetéstől	20,4%
Félelem az elkülönytéstől	16,7%
Egzisztenciális félelem	15,5%

Szerzőink vizsgálata szerint a tanári félelmek intenzitása is eltérő az egyes félelemformákban.

4. táblázat

Félelemforma	A félelmek intenzitása
Félelem a kudarttól	44,94%
Egzisztenciális félelem	19,20%
Félelem a konfliktusoktól	36,09%
Félelem az elkülönytéstől	24,53%
Félelem a hatalomtól	32,28%
Félelem egyes személyektől	26,79%
Félelem a büntetéstől	23,63%
Öntudatlan félelem	27,31%
Neurotikus félelem	22,78%

A különböző félelemformákon belül az érintettség intenzitásának a mértéke (1=nagyon erősen, 2=erősen, 3=kicsit, 4=nem érint) jelentősen különbözik. Az értékek skálája a következő:

5. táblázat

Félelemforma	Az intenzitás mértéke %-ban			
	1	2	3	4
Félelem a kudarcról	7,0	29,1	55,7	8,2
Egzsztenciális félelem	2,5	8,2	33,5	55,7
Félelem a konfliktusoktól	4,5	21,0	52,9	21,7
Félelem az elkülönítéstől	3,8	7,5	47,2	41,5
Félelem a hatalomtól	6,3	12,7	52,5	28,5
Félelem egyes személyektől	1,3	10,8	55,1	32,9
Félelem a büntetéstől	2,5	10,1	43,0	44,3
Öntudatlan félelem	3,9	12,9	44,5	38,7
Neurotikus félelem	4,4	6,3	42,4	46,8

A félelem intenzitásáról a különböző félelemformákban a fenténél részletesebb képet kapunk, ha a rangsort a „*nagyon erősen*” és az „*erősen*” kategóriákat összevonva alakítjuk ki.

6. táblázat

Félelemforma	A legintenzívebb félelmek csökkenő rangsora
Félelem a kudarcról	36,1%
Félelem a konfliktusoktól	25,5%
Félelem a hatalomtól	19,0%
Öntudatlan félelem	16,8%
Félelem a büntetéstől	12,6%
Félelem egyes személyektől	12,1%
Félelem az elkülönítéstől	11,3%
Neurotikus félelem	10,7%
Egzsztenciális félelem	10,7%

A publikáció a tanári félelmek gyakoriságával és intenzitásával kapcsolatos 1994. évi kutatás eredményeit – tekintettel arra, hogy a vizsgálat egyik célje a felhasznált eszközök alkalmasságára irányult –, az azonos kérdőívet alkalmazó, mintegy tíz évvel korábbi, 1983. évi *Peez-vizsgálatával* összevetve adja közre. Mivel az adatsoroknak és a vizsgálati eredményeknek az összehasonlítása lényegében a két vizsgálat közötti időben bekövetkezett németországi változások szempontjából jelentős, mi a továbbiakban csak a *Jehle-Krause-kutatás eredményeit* ismertetjük.

A szerzők, összefoglalóan, azt állapították meg, hogy a vizsgálati eredmények szerint mind a kilenc félelemformában a megkérdezett pedagógusoknak csak egy kisebb hányada számolt be gyakori és intenzív félelmekről. A viszonylag alacsony középértékek ellenére egyes pedagógusoknál relatíve magas középértékek mutatkoztak.

A különböző félelemformákban belül jelentős eltérések voltak a félelem gyakorisága és intenzitása szempontjából. Közülük legmagasabb értékkel mindkét vonatkozásban a kudarcról és a konfliktusoktól való félelem szerepelt. A szerzők magyarázata szerint a kudarcról való félelem, amely a személyiség belső mechanizmusaival függ össze, eredhet a tanár elé állított oktatási-nevelési feladatok minőségéből. Abból, hogy azok egy részének a teljesítése – nehézségük, bonyolultságuk miatt – meghaladja a tanár erejét, aki emiatt hibázik; származhat abból, hogy az egyik feladat csak egy másíknak a terhére teljesíthető. Okozhatja az is, hogy vannak olyan feladatok, amelyek ugyan megoldhatók, de ennek akadálya, hogy céljaik ellentmondásosak. A konfliktustól való félelem, amely a tanár számára jelentős személyekhez (igazgató, kollégák, szülők) fűződik, összefügghet az egyén túlzott hajlékonyságával, engedékenységgel csakúgy, mint önérvényesítési törekvéseinek esetleges kudarc-

ival, az ezekkel járó érzelmi és intellektuális terheléssel: frusztrációval, bosszankodással. – A félelemformák között a gyakoriság szempontjából *legalacsonyabb értékkel* az elkülönítéstől való félelem és az egzisztenciafélelem került említésre, míg legkisebb intenzitásértékkel a neurotikus és az egzisztenciafélelem jelent meg.

Igen érdekesek a *Jehle-Krause*-vizsgálatnak azok a következtetései, amelyek a *tanári félelemnek* a különböző független változókkal, a személyi (a nem, az életkor, a szolgálati idő) és a környezeti változókkal (oktatási körülmények, iskola, a tanulók szociális helyzete) való összefüggésére vonatkoznak. A szerzők az említett változókat nem tekintik ab ovo a félelmek okainak, csupán a meglévő félelmek kifejeződését befolyásoló tényezőkné. A változókkal kapcsolatos következtetéseik közül csak azokról ejtünk szót, amelyek az általános feltételezéseknek ellentmondanak.

Az eredmények azt mutatják, hogy a tanárok félelmei *nemenként* nem különböznek szignifikánsan. A félelem gyakoriságának és intenzitásának a középértéke minden félelemformában a nőknél magasabb volt, mint a férfiaknál. Szerzőink szerint ez minden bizonnyal a nők kettős terhelésével és azzal van összefüggésben, hogy ők a felmérésben is inkább készek érzelmeikről számot adni, mint a férfiak. Nemenkénti eltérések csak egyes félelemformákban mutatkoztak, s azokban is elsősorban a félelmek intenzitása szempontjából.

A meglepően csekély befolyást gyakorló *életkorral szemben a szolgálati idő* és a tanári félelmek között inkább van némi kapcsolat: a középső csoportban, a 13–18 szolgálati évvel rendelkezők körében kissé magasabb értékek jelentkeztek minden félelemfaktor két szélső kategóriájában. (Pályakezdő pedagógusok nem szerepeltek a mintában.)

A pedagógusszakma hivatásbeli körülményei közül feltételezhető volt, hogy az egy pedagógus által oktatott *osztályok* és *tantárgyak száma* és a tanári félelem között szoros az összefüggés. Az adatok tanúsága szerint egyetlen ponton egyértelmű a kapcsolat: *4 tantárgy* oktatása esetén a legalacsonyabbak a félelemértékek, illetve az derült ki, hogy az oktatott osztályok száma szempontjából legkedvezőbb az, ha egy tanár *5–8 osztályt* tanít, *1–4* vagy *9–16* osztály esetén magasabbak a félelemértékek. Ezek az adatok ellentmondanak annak az általános vélekedésnek, hogy a tanított osztályok és tantárgyak számának emelkedése növekvő megterhelést jelent a pedagógus számára.

Az *iskolával* kapcsolatos változók köréből a szerzők feltételezése az volt, hogy a *tanulók problémás helyzete* magasabb tanári félelemértékekkel jár együtt. Feltevésüket az adatok nem igazolták. Arról tettek bizonyosságot, hogy a *tanulók szociális problémáinak* a súlya általában nem korrelál a tanári félelemmel. Csak a problematikus szociális helyzet három növekvő súlyosságát kifejező fokozata és a félelemértékek között mutatkozott egy meglepő összefüggés. A szociális helyzet közép-ső fokozata ugyanis a tanári félelem magasabb középértékeivel járt együtt, mint a vele szomszédos, nála kevésbé, illetőleg nála súlyosabb problémákkal terhelt fokozatoké. A szerzők magyarázata szerint a kevésbé problematikus helyzet és az alacsony félelemértékek együttjárása érthető, a közepesen súlyos problémákkal növekvő félelemmel ugyan, de még megbirkózik a tanár, szorongása azonban a legsúlyosabb problémák esetén azért nem növekszik, mivel már nem érzi magát sem képesnek, sem felelősnek megoldásukért.

Az *iskolával* kapcsolatos változások további tényezőjét az iskolatípus és az iskolanagyság jelentette. Az *iskolattípusok* esetében várható az lett volna, hogy a tanári félelemértékek az egymásra épülő, egyre magasabb iskolatípusokban emelkednek. Ezzel szemben azok az alapfokú iskolában voltak a legmagasabbak, s csak

ezt követte, érthetően, a középfokú iskolák közül a tanárai iránt is a legmagasabb követelményeket támasztó gimnázium. Az *iskolanagyság* egymagában nem gyakorol jelentős befolyást a tanári félelemre, de az iskolatípussal kölcsönhatásban már szignifikáns a korreláció.

A tanárok félelmei és fizikai bántalmai

E kérdéskörben a szerzők azokat a testi-lelki panaszokat kívánták feltérképezni, amelyek minden bizonnyal a pedagógusok szakmai félelmeivel függenek össze. Vizsgálatukban ismét egy korábban kidolgozott, az ún. Giessen-kérdőívet alkalmazták. Viszonylag kis számú (N=162), azonban foglalkozása szempontjából homogén populációra irányuló kutatásuk számára kedvező körülményt jelentett, hogy ugyanezzel a vizsgálati eszközzel mintegy 10 évvel korábban, 1983-ban, két német kutató: *Brähle* és *Scheer* – tematikailag hozzájuk hasonlóan – a testi bántalmak felmérését kezdeményezték. Azonban az ő kutatásuk tárgya és mintája egyaránt szélesebb körű volt, mint a mi szerzőnké. A testi bántalmak teljességére terjedt ki körülhatárolás nélkül, és nagy elemszámú (N=1557), reprezentatív mintája sem csak a népesség egy rétegét, hanem a Német Szövetségi Köztársaság egész lakosságát képviselte. *Scheer*ék adatai és eredményei szerzőpárosunk rendelkezésére álltak, s a közös kérdőívvel kapott két adatsor összevethető volt. Az összehasonlítástól szerzőnk a tanárok részhalmozására vonatkozóan joggal remélhettek ígéretes eredményeket. Fénynt deríthetett a tanárok és a lakosság egészét jellemző fizikai panaszok eltéréseire csakúgy, mint a pedagógusok testi bántalmainak specifikumaira. Ezért az ezzel a vizsgálati kérdéssel foglalkozó recenziómban, eltérően a tanári félelmekről szóló beszámolóinktól, ismertetjük a *Jehle-Krause* párosnak a két vizsgálat összevetésére épülő következtetéseit.

A kutatásban alkalmazott Giessner-kérdőív igen terjedelmes volt: összesen 57 testi bántalmat megnevező itemet sorolt fel. A megkérdezetteknek egy 5 fokozatú skálán kellett jelölniük, hogy az adott bántalom náluk „soha”, „alig”, „némi”, „jelentékeny”, illetve „erős”-e. Ezek közül tulajdonképpen a 2–5. és az extrém 4–5. fokozatok adatai voltak a feldolgozás során a legfontosabbak.

Az adatok elemzése folyamán szerzőnk az 57 itemre kapott válaszok alapján mindenekelőtt azt a kérdést tették fel, hogy melyik volt a *tíz leggyakrabban említett testi bántalom* a két felmérésben. Erre feleletet két munkafázisban kaptak.

Az első fázisban kiszámították a tanári kérdőív 2–5., az „alig”-tól az „erős” fokozatokig jelölt fizikai panaszoknak, valamint az 4–5., a két legsúlyosabb a „jelentékeny” és „erős” skálafokon említett bántalmaknak az összevont százalékát. Majd táblázatba foglalták mindkét vizsgálatnak nemenkénti, és összesített adatait. Táblázatuk elemzése azt mutatta, hogy a tanári felmérésben a fáradtság, a hát-, fej- és nyakfájás, valamint az alvásihiány a leggyakrabban emlegetett bántalmak. Voltak azonban a kérdőívben szerzőnk véleménye szerint túlságosan súlyos fizikai bántalmakra rákérdező itemek is (például ájulás, bémulás, járászavar, fogyás), amelyeket a pedagógusoknak csak igen kis százaléka jelölt meg. Ezzel a hét itemmel, bár a reprezentatív felmérésben kétszer annyian említették, mint a pedagógusok, megrövidítették a kérdőívet. A különböző bántalmak tekintetében a felmérésekbe bevont férfiak és nők között nem mutatkoztak jelentős különbségek.

A második munkafázisban összevették a szerzők a két vizsgálatban *legnagyobb gyakorisággal* említett *tíz bántalom* százalékait. A reprezentatív felmérésben a 10 leggyakrabban említett bántalmat 67.3–42,4%-ban jelölik meg, míg a tanári

vizsgálatban 79,0–45,1%-ban. Ez első jele volt annak, hogy az itemekben felsorolt testi bántalmak a tanárok körében gyakrabban fordulnak elő, mint a lakosság egészében. A következőkben *Jehle és Krause* egymás mellé állították a két vizsgálat 2–5. és az extrém 4–5. adatait leggyakrabban említett 10 testi bántalom gyakorisági rangsorát. Az adatok összevetését a reprezentatív felmérés rangsorának sorrendjében az alábbi táblázat mutatja be. (Az alkalmazott rövidítések a következőket jelzik: R.=reprezentatív felmérés; T.=tanári vizsgálat; Rh.=rangori hely).

7. táblázat

Bántalmak	R. %	Összesen alig-erős		Rh.	Összesen jelentékeny-erős			
		Rh.	T. %		R. %	Rh.	T. %	
Fáradtság	67,3	1	79,0	1	13,3	5	19,1	4
Hátfájás	60,9	2	76,5	2	18,8	1	20,4	2
Fejfájás	59,3	3	64,2	4	13,9	4	11,3	6
Izzadás	50,7	4	41,3		14,2	3	4,3	
Alvási igény	50,0	5	63,0	5	15,6	2	20,4	2
Szívdobogás	46,5	6	34,4		11,2	8	4,9	
Bágyadtság	43,4	7	58,0	7	6,0	10	9,3	10
Hízás	43,0	8	34,8		8,4	9	4,3	
Nyaki fájdalom	42,5	9	66,0	3	12,7	6	20,4	2
Tagfájdalmak	42,4	10	41,3		12,3	7	9,9	
Fáradékonyság	40,5		61,7	6			11,1	7
Hideg lábak	40,4		50,6	9			18,5	5
Alvászavarok	39,2		53,7	8			10,5	8
Hidegtúlérzékenység	37,1		45,1	10,5			9,9	9
Gyengeség érzése	38,6		45,1	10,5			1,9	

A fáradtság, hátfájás, alvási igény és bágyadtság rangsori helyei mindkét vizsgálatban megegyeznek. A nyaki fájdalmat a tanári felmérésben sokkal gyakrabban említik (a 3. rangsori helyen), mint a reprezentatív vizsgálatban (a 9. helyen). A reprezentatív felmérés a 10 leggyakoribb bántalom között felsorol 4 olyat (izzadás, szívdobogás, hízás, tagfájdalmak), amelyek lényegesen alacsonyabb százalékban és kevésbé intenzíven fordulnak elő a tanároknál, mint a lakosság egészében. Ugyanakkor a pedagógusfelmérésben – a táblázat alsó részén – megjelennek olyan további gyakori testi bántalmak (5., 7., 8., 9. rangsori értékkel), amelyek a reprezentatív vizsgálatban nem fordultak elő. A bal oldali, négy intenzitásfokozatot átfogó, és a jobb oldali, a két extrém intenzitásfokozatú oszlop összehasonlítása megvilágítja, hogy a bal oszlop értékeit erősen befolyásolják a középső, illetőleg az alacsonyabb fokozatú bántalmak értékei, s az 5. és 6. a súlyos bántalmakra utaló extrém fokozatokat, amint az várható volt, kevesebben említik. Ebben az összehasonlításban is megnyilvánul az, amit az előzőkben tapasztaltunk: a tanári felmérésben a súlyosabb testi bántalmak a reprezentatív vizsgálatához képest kissé nagyobb arányban vannak jelen.

A felmérésbe bevont itemekből a bántalmak 5 faktorát alakították ki a szerzők. A következő táblázat nő-férfi bontásban bemutatja, hogy a megkérdezett pedagógusok hány százaléka szenvedett az egyes faktorokba besorolt bántalmaktól.

8. táblázat

Faktor	Összesen %	Nő %	Férfi %
1. faktor – Kimerültség			
Gyengeség érzése	45,1	47,8	47,8
Alvásigény	63,0	65,2	56,5
Kimerültség	61,7	63,5	56,5
Alvászavarok	53,7	53,9	54,3
Fáradtság	79,1	80,0	76,1
Bágyadtság	58,0	60,0	54,3
2. faktor – Idegi panaszok			
Sírhatnék	38,9	48,7	15,2
Emelygés	10,5	12,2	6,5
Gombóc a torokban	22,2	25,2	15,2
Étvágytalanság	14,2	14,8	10,9
3. faktor – Tagfájdalmak			
Tagfájdalmak	40,7	43,5	34,8
Hátfájás	76,5	76,5	78,3
Nyaki fájdalmak	66,0	68,7	58,7
4. faktor – Gyomorbántalmak			
Teltség	40,1	40,9	39,1
Bőfűgés	25,3	20,7	37,0
Gyomorégés	23,5	17,4	39,1
Hasmenés	13,6	14,8	10,9
Gyomorfájás	35,2	34,8	37,0
5. faktor – Szívpanaszok			
Nyelési nehézségek	10,5	12,2	6,5
Mellkasi fájdalmak	33,3	32,2	37,0
Szívpanaszok	20,4	22,0	21,7

A fenti táblázat alkalmas volt arra, hogy *Jehle* és *Krause* most már választ keressenek arra a kérdésre, vajon a tanári félelmek és a testi bántalmak között feltételezhető összefüggés milyen erős. A matematikai statisztika alkalmazásával a következő táblázatban foglalták össze a testi bántalmak 5 faktorának és a félelem 4 faktorának összefüggését.

9. táblázat

Testi bántalmak	Félelmek gyakorisága		Félelmek intenzitása	
	1. faktor	2. faktor	1. faktor	2. faktor
Kimerültség	0,38	0,51	0,36	0,51
Idegi panaszok	0,27	0,34	0,36	0,36
Tagfájdalmak	0,33	0,36	0,31	0,36
Gyomorbántalmak	0,29	0,32	0,33	0,36
Szívpanaszok	0,27	0,29	0,21	0,24

A táblázat értékei szerint a tanári félelmek és a pedagógusok testi bántalmai korrelációs koefficiense 1%-os szinten szignifikáns.

Úgy gondoljuk, a fenti két táblázat adatait minden olvasónk majd tovább értelmezi. Nyilván majd tanulságokat is levon azokból nő és férfi kollégáira és nem utolsósorban önmagára vonatkozóan.

Peter Jehle-Peter Krause: Berufsbezogene Angst von Lehrerinnen und Lehrern: eine epidemiologische Pilotstudie. Forschungsberichte. Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung, Frankfurt am Main, 1944. 159 old.

Válogatta és fordította: *Majzik Lászlóné*